

ETNIE, LIMBĂ ȘI CONFESIUNE LA NIVELUL CARTIERELOR FĂGĂRĂȘENE (I)

Ionel BOAMFĂ¹

ETHNICITY, LANGUAGE AND CONFESSION AT THE LEVEL OF THE DISTRICTS OF FĂGĂRAȘ (I)

ABSTRACT

We aim to highlight the chrono-spatial distribution of the ethnic, linguistic and confessional peculiarities of Fagaras, for the last (more than) seven centuries, not only at the level of the settlement, but, more importantly, at the level of its districts. This evolution was a complex, contradictory one, both from a diachronic perspective and in terms of spatial (geographical) location, but among the defining features of the entire period analyzed, diversity and the spirit of inter-ethnic and inter-confessional coexistence stand out.

Keywords: ethnicity, language, confession, Făgăraș, districts.

Ne propunem aici să evidențiem distribuția crono-spațială a particularităților etnice, lingvistice și confesionale făgărașene, pentru ultimele (mai bine de) șapte veacuri, nu doar la nivelul așezării, ci, mai cu seamă, la nivelul cartierelor sale. Această evoluție a fost una complexă, contradictorie, atât din perspectivă diacronică, cât și în ceea ce privește localizarea spațială (geografică), dar, dintre trăsăturile definitorii ale întregului interval analizat, se evidențiază diversitatea și spiritul de conviețuire inter-etnică și inter-confesională.

Pentru realizarea acestui demers am utilizat un aparat metodologic circumscris celor două categorii de metode: de colectare a informațiilor (surse documentare) și de analiză și interpretare. În categoria surselor documentare intră colecțiile de documente, înregistrările statistico-fiscale (de tipul urbariilor sau conscripțiilor), recensămintele de populație, anuarele (generale, telefonice), listele electorale și altele².

---

¹ Lect. univ. dr. Departamentul de Geografie, Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; e-mail: ionel_boamfa@yahoo.com.

² Pe baza informațiilor documentare, arheologice și/sau onomastice am realizat statistici demografice pentru anii 1300, 1400, 1500 și 1600 (estimări). Din secolul al XVII-lea, până spre jumătatea veacului al XIX-lea, ne-am bazat pe înregistrări statistico-fiscale, realizând aprecieri statistico-demografice pentru anii 1640 (pe baza *Urbariilor Țării Făgărașului* din anii 1601-1680), 1722, 1766 (pe baza unor conscripții din anii 1721-1722 și 1750-1766), 1785 (pe baza recensământului iosefin din 1784-1787) și 1820 (pe baza conscripției czyrakiene din 1819-1820). De la jumătatea secolului al XIX-lea ne-am folosit de recensămintele realizate de autoritățile habsburgice/austro-ungare în 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, apoi, după Unirea din 1918, de cele românești, în 1920, 1930, 1941, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002 și 2011.

Astfel, dacă înainte de 1600 ne-am bazat mai ales pe însemnările documentare (care furnizează, deși lacunar, și informații onomastice, de ajutor în reconstituirea, fie și parțială, a realităților demografice de acum mai bine de patru secole, pentru veacurile XVII-XVIII și prima parte a celui următor am utilizat cu precădere înregistrările statistico-fiscale care pe lângă „coloratura etnică” (deductibilă, în bună măsură, după specificul onomastic al populației consemnate), oferă informații legate și de localizarea spațială a celor înregistrați. De la jumătatea secolului al XIX-lea am beneficiat de înregistrări precise, de tipul recensămintelor de populație, detalierea localizării spațiale a locuitorilor, agregați la nivel de așezare (cu excepția Galațiului, care, până la mijlocul secolului trecut apare ca entitate administrativă separată) putându-se realiza cu sprijinul informațiilor din anuare („Anuarul SOCEC al României Mari” pentru perioada interbelică, „Lista abonaților telefonici din provincie” pentru perioada comunistă, sau listele electorale, pe secții de votare, detaliate pe străzi, la începutul acestui mileniu).

În ceea ce privește metodele de analiză și interpretare, am utilizat metoda statistică, metoda cartografică și metoda geografică³. Cu ajutorul metodei statistice, datele introduse în calculator, într-un fișier Microsoft Excel, au fost prelucrate, fiind standardizate, în vederea cartografierii. Pentru realizarea materialului cartografic am utilizat analiza multivariată, folosind fie clasificarea ierarhică ascendentă, fie combinația acesteia cu analiza în componente principale, în vreme ce metoda geografică evidențiază, prin explicații, realitățile cultural-demografice reprezentate pe hărți. Programul utilizat pentru elaborarea hărților este Philcarto⁴, prelucrarea materialului cartografic fiind realizată cu ajutorul programului Adobe Illustrator.

Legat de analiza multivariată, clasificarea ierarhică ascendentă permite reprezentarea cartografică, pe aceeași hartă, fie a unei singure variabile pe un anumit interval de timp, fie a două sau mai multor variabile la un moment dat, fie a mai multor variabile pe o anumită perioadă. Analiza în componente principale oferă atât matricea cu coeficienții de corelație între variabilele inițiale, cât și, combinată cu clasificarea ierarhică ascendentă, evidențiază localizarea spațială a respectivelor corelații⁵. Ambele modalități de reprezentare nu sunt perfecte, dar redau spațial, frecvent, realitățile consemnate statistic.

În realizarea acestui demers științific ne-am lovit de o serie de probleme. Prima se leagă atât de absența, cât și de caracterul, adesea incomplet, al informației statistico-demografice. Astfel, puținătatea și/sau relativitatea informațiilor au făcut ca pentru perioada de dinainte de 1600 să recurgem doar la estimări, atât în ceea ce pri-

---

³ Principiile acestei metode sunt evidențiate de Javier Valera Bernal: <http://www.contraclave.es/geografia/principios%20metodo%20geografico.pdf>.

⁴ Realizarea hărților a presupus codificarea inițială atât a poligoanelor aferente cartierelor făgărășene (în programul Adobe Illustrator), cât și a datelor din fișierul Microsoft Excel. Pentru ca Philcarto să realizeze reprezentările cartografice este necesar ca atributele (codurile) aferente poligoanelor să fie identice cu codurile din fișierul cu date statistice (aceste coduri fiind necesar să fie introduse în prima coloană a fișierului).

⁵ Detalii legate de utilizarea programului Philcarto pentru analiza multivariată se regăsesc pe site-ul elaborat de geograful francez Philippe Waniez: http://philcarto.free.fr/03_documentation/03_documentation.html.

vește populația totală a orașului, dar și a cartierelor, cât și referitor la specificul etnic, lingvistic și/sau confesional, atât pe ansamblu, cât și la nivelul entităților administrative ale localității. De fapt, chiar și după apariția recensămintelor moderne, acestea nu au redat, frecvent, decât una sau două din cele 3 componente cultural-geografice. Astfel, unele recensăminte consemnează informații doar pentru una dintre ele (cazul celor din 1857, 1869 – structura confesională, 1920 și 1977 – structura etnică, 1948 – structura lingvistică), altele includ două elemente – fie structura etnică și cea confesională (1850), fie pe cea etnică și lingvistică (înregistrările din anii 1956 și 1966), fie structura lingvistică și cea confesională (cele din intervalul 1880-1910), doar câteva acoperind toate cele trei componente (recensămintele din 1930, 1992, 2002 și 2011). În aceste condiții, am reconstituit elementele absente, în funcție de situația consemnată pentru cel care lipsește, la primul recensământ anterior și/sau posterior în care este inclus⁶.

Redăm, mai jos (Tabelul 1), situația fiecărui recensământ din acest punct de vedere.

Tabelul 1

Nr. crt.	Recensământ	Structura etnică	Structura lingvistică	Structura confesională	Observații
1	1850	Da		Da	
2	1857			Da	
3	1869			Da	
4	1880		Da	Da	Nu cuprinde detaliat toate limbile
5	1890		Da	Da	
6	1900		Da	Da	
7	1910		Da	Da	
8	1920	Da			Doar în Transilvania
9	1930	Da	Da	Da	
10	1941	Da			Nu cuprinde detaliat toate etniile
11	1948		Da		Nu are date detaliate pentru toate unitățile administrative
12	1956	Da	Da		
13	1966	Da	Da		
14	1977	Da			
15	1992	Da	Da	Da	
16	2002	Da	Da	Da	
17	2011	Da	Da	Da	

Legat de acest aspect, variabilitatea, atât spațială, cât și în timp, a limitelor orașului și, probabil, a numelor purtate de componentele sale (de la ulițe/străzi, piețe,

⁶ Remarcăm și anumite „preferințe” pentru fiecare din perioadele acoperite de înregistrările censitare. Astfel, până la Unirea din 1918 a fost consemnată, consecvent, confesiunea, în cadrul acestei perioade administrația dualistă preferând să consemneze, alături de confesiune doar limba, nu și etnia. În schimb, nici un recensământ din perioada comunistă nu a consemnat confesiunea, în vreme ce recensămintele naționale românești, desfășurate în timpul unor regimuri democratice (în perioada interbelică – recensământul din 1930 și în cea post-decembristă – toate înregistrările censitare) au acoperit toate componentele analizate de noi, etc.

etc., la cartiere, suburbii și altele) a impus atât realizarea mai multor fonduri de hartă (10 la număr⁷), cât și utilizarea, pur convențională, pentru diviziunile localității existente la acel moment (denumite, generic, „cartiere”), a denumirilor actuale ale acestora. De asemenea și limitele acestor „cartiere” sunt tot convenționale, scopul fiind de a ușura continuitatea crono-spațială a trimiterilor cu caracter geografic. Apoi, chiar dacă, mai ales pentru ultimele patru secole, specificul onomastic și localizarea spațială a purtătorilor diferitelor nume consemnați în sursele utilizate (urbarii, conscripții⁸, anuare⁹, liste electorale¹⁰ etc.), s-a putut realiza cu destulă precizie, nu suntem siguri de exactitatea acestor localizări și/sau calcule. Din aceste motive, întregul demers științific trebuie tratat cu prudența de rigoare.

Pentru înlesnirea localizării spațiale a cartierelor (actuale) făgărășene, în figura de mai jos am evidențiat apariția acestora (din punct de vedere cronologic), chiar dacă delimitarea s-a realizat după dimensiunile lor din prezent (Fig. 1). Astfel, cu rezervele de rigoare, am considerat că, înainte de 1600, Făgărașul se suprapunea peste actuala arie centrală (am numit-o „nucleul vechi”) – compusă din cartierele *Centru*, *Cetate*, *Libertății*, *Titu Perția*, *Veteranilor*, *Unirii*, *Radu Negru* și *Tăbăcarilor*, plus *Galați*, cu statut de localitate distinctă. În următorul secol și jumătate, târgul s-a extins mai ales spre sud, sud-est și est – suprapus (total sau parțial) peste cartierele (actuale) *Vasile Alecsandri*, *Constantin Brâncoveanu*, *Câmpului* și *Tudor Vladimirescu*¹¹.

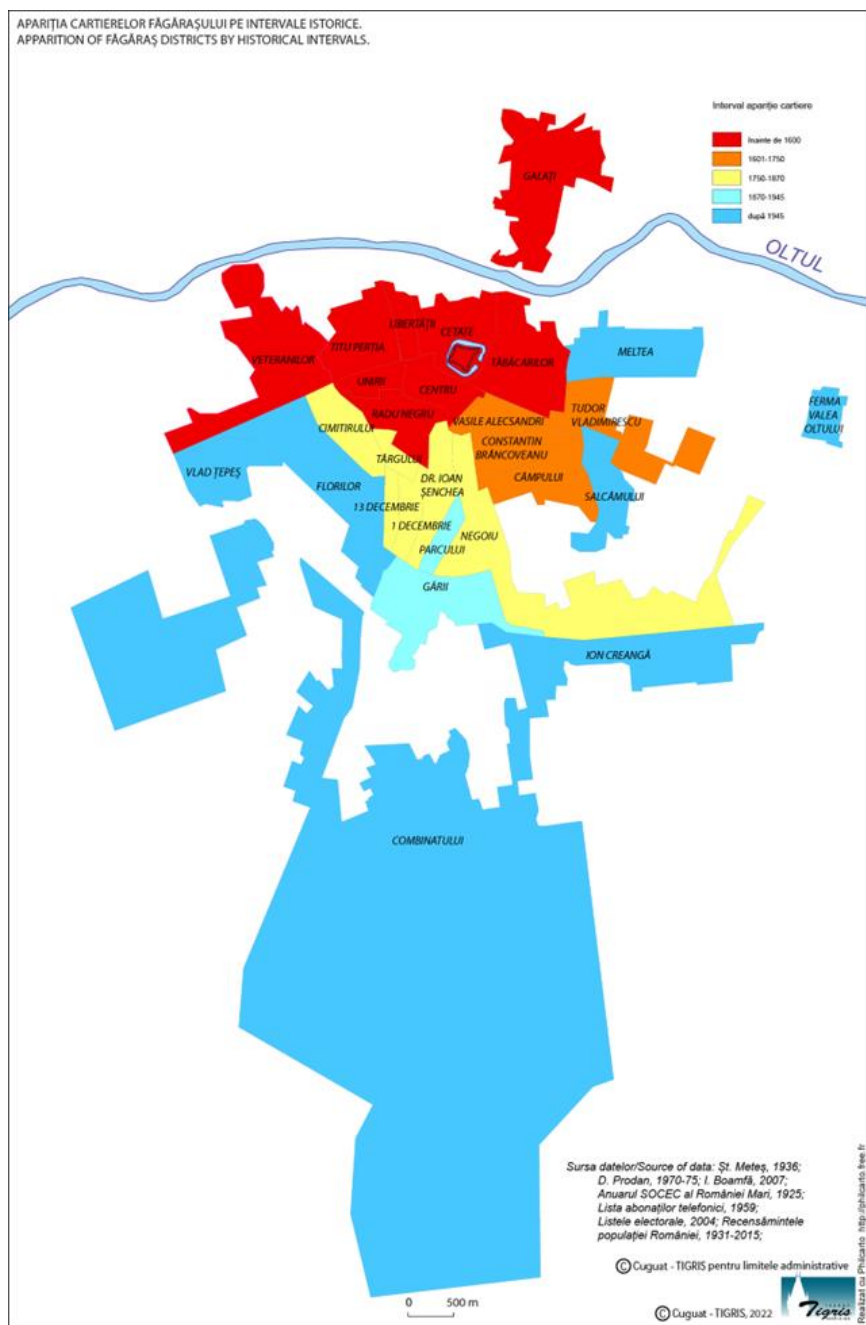
⁷ Aceste fonduri de hartă surprind configurația geografică a componentelor așezării pentru anii 1000 (nu l-am utilizat, deoarece include doar două cartiere – *Galați* și *Cetatea Veche/Veteranilor*), 1300-1500, 1690, 1766, 1855, 1871, 1900, 1930, 1980 și 2010. Dacă înainte de 1600 reconstituirile sunt aproximative, de la sfârșitul secolului al XVII-lea am beneficiat de existența unor planuri, hărți topografice, hărți administrative etc.

⁸ Astfel, urbariile din secolul al XVII-lea și conscripțiile din secolele XVIII-XIX oferă precizări legate de localizarea locuitorilor din diferite părți ale orașului, precum *Kis Galacz=Galații Mici* sau *Ciuta/Vadkert*, în conscripția czyrakiană locuitorii fiind menționați după strada pe care locuiau.

⁹ Atât „Anuarul SOCEC al României Mari” (1925), cât și „Lista abonaților telefonici din provincie” (1959) oferă atât numele, cât și adresa locuitorilor menționați. Pe baza lor am putut reconstitui localizarea pe cartiere a populației la înregistrările censitare din anii 1920 și 1930 (după „Anuarul SOCEC ...”), respectiv 1956 și 1966 (după cartea de telefon).

¹⁰ În urma unei ample documentări pe teren în toată Țara Oltului (iunie 2004) am obținut listele electorale folosite la alegerile locale din acel an, pe baza lor reconstituind populația pe cartiere pentru recensământul din 2002.

¹¹ Am utilizat ca prime repere cronologice anii 1600 și 1750, deoarece, în jurul anului Unirii Țărilor Române sub Mihai Viteazul, Făgărașul a depășit 1.000 de locuitori, iar în prima parte a veacului următor (înainte de 1750), a trecut de 2.000 de suflete. După Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 58-59, inclusiv notele 149-152 (care-i citează pe Paul Bairoch și colaboratorii), pragul de la care o așezare avea, în trecutul european (deci, și românesc), statut urban era de 1.000 sau, mai degrabă, 2.000 de locuitori. B. Murgescu, consideră că Făgărașul ar fi intrat în rândul așezărilor cu (cel puțin) 2.000 de locuitori abia în anul 1800 (nota 152), în vreme ce noi opinăm că a atins (și depășit) acest prag în 1721-1722 (conform calculelor bazate pe conscripția habsburgică). Totalul populației localității include și fosta așezare rurală Galați, fără care orașelul de pe Olt ar fi trecut de acest prag abia la mijlocul secolului al XVIII-lea. Așa se explică și „pragul” din (jurul anului) 1750, situat, oarecum, la jumătatea perioadei menționate.

Fig. 1

Înainte de instaurarea dualismului austro-ungar a continuat extinderea către sud, dar și spre sud-vest, acoperind (integral sau nu) cartierele de azi *Cimitirului*, *Târgului*, *13 Decembrie*, *1 Decembrie*, *Dr. Ioan Șenchea* și *Negoiu*, pentru ca modernizarea din perioada dualistă, continuată cu cea interbelică (după Unirea de la 1918) să

adauge și cartierele *Parcului* și *Gării*, dezvoltate în vecinătatea căii ferate. În fine, după 1945, mai ales în perioada comunistă, au apărut și s-au extins cartierele *Vlad Țepeș*, *Florilor*, *Combinatului*, *Ion Creangă*, *Salcâmului*, *Meltea* și *Ferma Valea Oltului*, continuând expansiunea actualului municipiu spre vest, sud și est. Firește, de-a lungul timpului și cartierele mai vechi au cunoscut reconfigurări, extinderi, dar și restrângeri ale suprafeței lor, pricinuite, măcar în parte, de cauze naturale (inundații, cutremure) sau antropice (invazii, războaie, intervenții voluntare ce au dus și la demolarea unor clădiri, spre a face loc unor ansambluri colective – blocuri de locuințe etc.).

Deși Făgărașul a fost atestat documentar prima dată la 11 martie 1291, existența sa este mult mai veche, așa cum o demonstrează atât rezultatele descoperirilor arheologice – care subliniază existența, în secolele XII-XIII¹² a unei cetăți de pământ cu întărituri din lemn¹³, în partea vestică a așezării actuale (în locul numit *Cetatea Veche*) –, cât și informația toponimică. Probabil, inițial, localitatea nu a fost cea mai importantă din Țara Oltului¹⁴, ducat/voievodat românesc atestat acum opt secole, înainte de 7 mai 1222, ca *Terra blachorum*¹⁵, dar cu o existență, probabil, mai veche. Numele Făgăraș, derivă de la termenul *făgar=pădure de fagi*, evoluat din latinescul *fagarius*. Probabil, locuitorii care au folosit, pentru întăriturile cetății, lemnul (de fag) din pădurea (*făgarul*) din apropiere, i-au spus acesteia, diminutiv, *Făgăraș* (cu sensul de *mică pădure de fagi*), toponimul fiind folosit și după invazia tătară din 1240-1241 (care se pare a pus capăt locuirii de la *Cetatea Veche*) în numele atestat jumătate de secol mai târziu (1291) și păstrat până astăzi¹⁶.

Tocmai din aceste motive, la care se adaugă și alte informații, considerăm că, în jurul anului 1300, când, conform tradiției, s-a finalizat construcția cetății actuale, majoritatea populației târgului era constituită din români. Pledează pentru asta atât documentul în care așezarea este atestată prima dată – Ugrinus insistă că românii i-au uzurpat posesiunea atât asupra localității, cât și asupra satului Sâmbăta, fiind repus în stăpânirea acestora¹⁷ – precum și retragerea la sud de Carpați (1290), după o încercare de rezistență (poate și la Făgăraș) a descălecătorului Țării Românești, Radu Negru/Negru Vodă. De asemenea, un document din 1302, îi amintește pe vice-căpitani

---

¹² Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 66-67.

¹³ Silviu Dragomir, *Câteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în „Dacoromania”, nr. 1, 1920-1921, Cluj, p. 156-157.

¹⁴ I. Boamfă, *Țara Oltului – studiu de geografie istorică cu privire specială asupra relațiilor cu toponimia*, Iași, Editura Fundației Axis, 2007, p. 51-52 și 54, inclusiv nota infrapagină 51. Înaintea desprinderii sale de voievodat, la începutul secolului al XIII-lea, se pare că reședința sa a fost Cârța, trecând, apoi, pentru câteva decenii la Voivodenii (până spre finalul aceluiași veac), pentru a se fixa, ulterior, definitiv, la Făgăraș.

¹⁵ *Documente privind istoria României (DIR). C. Transilvania*, veacul XI, XII și XIII, vol. I (1075-1250), București, 1951, p. 184.

¹⁶ I. Boamfă, A. Ungureanu, *Considerations regarding the meaning of toponym Făgăraș*, în „Lucrările Seminarului Geografic «Dimitrie Cantemir»”, Vol. 49, Issue 1/2021, Iași, p. 3-6.

¹⁷ Ioan cav. Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, p. 28.

Făgărașului, Ioan Literat de Recea și Constantin Boer de Berivooi Mari, care încheie un contract, alături de primarii sași din Agnita și Sighișoara¹⁸. Deși Țara Oltului nu fusese încă dată, ca feudă, domnitorilor munteni, faptul că liderii Făgărașului erau români întărește ideea că, nu doar voievodatul/ducatul administrat de aici, ci așezarea însăși dispunea de o majoritate etnică românească. Probabil, cei doi vor fi făcut parte și din Scaunul Superior de Judecată atestat ulterior și menținut până la începutul veacului al XVIII-lea, în primele decenii ale stăpânirii habsburgice, dar și anterior, în veacurile XV-XVII, atât sub stăpânirea Regatului ungar (înainte de 1541), cât și a Principatului transilvan și, cu atât mai mult, menținut și mai devreme, în secolul de apartenență a ducatului la Țara Românească (1368-1462)¹⁹.

În aceste condiții, în veacul al XIV-lea și în următorul, așezarea și-a păstrat caracterul majoritar românesc (consolidat în perioada apartenenței la voievodatul de la sud de Carpați), acest caracter fiind „trădat” și de răscoala românilor din 1508, contra noilor Statute instituite de căpitanul Paul Thomori, răscoală la care au participat și o parte din boierii membri ai Scaunului Superior de la Făgăraș, dar și de menținerea acestei instituții românești, tot în oraș, cu toată intenția regalității maghiare (și, după 1541 – a principilor ardeleni) de a-i diminua importanța ori chiar de a o elimina. Frecvențele sale ședințe din secolele XVI-XVII – în 1509, 1511, 1518, 1520, 1527, 1534, 1556, 1581-82, 1584, 1588, 1593, 1606, 1607, 1630, 1639, 1677 – și caracterul exclusiv românesc al membrilor săi²⁰ pledează pentru menținerea unui specific românesc important în orașelul de pe Olt. De-altfel, argumentul onomastic este întărit chiar de Urbariile făgărașene, de pe parcursul veacului al XVII-lea, însă reuniunile mai rare din acest secol ale Scaunului Superior „trădează” pierderea, treptată, a majorității românești absolute în oraș.

Conscripția din 1721-1722 confirmă prezența însemnată a românilor în localitate, dar faptul că ei nu mai aveau majoritatea absolută a permis atât reorganizarea, inițială a Scaunului Superior, cât și suprimarea sa ulterioară. De fapt, românii făgărașeni au rezistat unui „asalt” de peste două veacuri atât din partea regalității maghiare și a principilor ardeleni, cât și, de la finele secolului al XVII-lea, a Curții de la Viena. Deși divizați – tot la inițiativa Habsburgilor – în ortodocși și greco-catolici, românii și-au păstrat, cu greu, majoritatea relativă (puțin peste 40%), până la finele stăpânirii austriece (din 1867, austro-ungare), redobândindu-și în perioada interbelică ponderea majoritară absolută, păstrată (și chiar consolidată) până în zilele noastre.

Prezenți, probabil, din secolul al XIII-lea, de la prima atestare documentară (poate și mai devreme), maghiarii și germanii (sașii) au constituit comunități însemnate, localizate istoric mai ales în aria centrală, veche, a așezării de pe Olt. La sașii atestați în oraș s-au adăugat, mai ales după 1700, alți german(efon)i veniți din împărăția habsburgică (mulți dintre ei romano-catolici). Creșterea lor numerică, inițială, a

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 29.

¹⁹ Având în vedere vechimea ducatului/voievodatului – atestat în 1222 – este posibil ca această instituție să fi fost precedată de un *Sfat al ducatului/voievodatului*, menținut, din secolul al XIII-lea, ca entitate conducătoare sub numele de *Sfat Superior de Judecată*.

²⁰ Ștefan Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în „Memoriile Secțiunii Istorie”, seria III, tomul XVII, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1935, p. 92-109.

făcut ca la 1850, la primul recensământ modern, să numere 569 cetățeni, față de 680 de sași. Dacă aceștia din urmă s-au concentrat în zona străzii *Luterane (Libertății)*, sau în apropierea bisericii lor (evangelice), germanii catolici au ocupat aria din apropierea bisericii de la *Pateri*, unde, amestecați și cu catolici maghiari, au fost asimilați treptat de aceștia²¹. Maghiarii, concentrați tot în zona centrală a orașului, au locuit cu precădere în cartierele actuale *Titu Perția, Unirii și Radu Negru*, fiind prezenți și în celelalte cartiere și mutându-se, voluntar sau nu, și spre marginile așezării (astăzi, două dintre cartierele cu ponderi notabile ale maghiarilor sunt *Veteranilor și 13 Decembrie*). Cam din aceeași vreme datează, probabil, și prezența Țigănilor, localizați, mult timp, mai ales spre marginile orașului (în *Galați* și în actualele cartiere *Cimitirului și Câmpului*), și constituind, în ultimele decenii, a doua comunitate ca număr și pondere, după români.

Apăruți după 1400 (evreii) sau după 1500 (armenii), s-au așezat în partea centrală, fiind în principal meșteșugari sau negustori. După o perioadă lungă de creștere lentă, în anii postbelici ambele comunități au intrat în declin, dispărând complet la începutul mileniului al treilea. Dacă armenii – mulți dintre ei, romano-catolici –, nu au fost, practic, mai mulți de 20, cu „perioada de glorie” cuprinsă în veacul al XVIII-lea și prima parte a celui următor, fiind afectați, în bună măsură, de politicile oficiale de maghiarizare din perioada dualistă, evreii au atins, după 1860, până în perioada interbelică, câteva sute de cetățeni (peste 300 sau chiar mai mult de 500, reprezentând între 4 și 7% din total), reușind să ridice o sinagogă în centrul orașului, la mijlocul veacului al XIX-lea. Probabil chiar apartenența la un alt cult – cel mozaic – diferit de al tuturor celorlalte comunități, a permis conservarea multă vreme a comunității, deși, în plan lingvistic, vorbitorii de limbă idiș (evreiască) au fost mai puțin vizibili: în perioada dualistă, majoritatea evreilor au fost maghiarofoni, trecând din perioada interbelică spre utilizarea, ca limbă vorbită, a românei. Totalizând, încă, peste 180 de membri în 1956, declinul comunității evreiești postbelice s-a datorat, inițial, emigrării spre Israel, la care s-a adăugat îmbătrânirea accentuată a celor rămași.

Reprezentanții altor neamuri au avut o prezență sporadică și un număr modest, fie că ne referim la prezența, mai veche, a pecenegilor, cumanilor, turcilor sau grecilor, ori la consemnarea, modestă, în recensămintele ultimelor două secole, a mici grupuri de slovaci, ucraineni, croați sau sârbi.

În ceea ce privește aspectul lingvistic, în general, atât în trecut (Evul Mediu, epoca modernă), cât și recent, spre zilele noastre, există o concordanță notabilă între apartenența etnică și limba vorbită. Dintre comunitățile mai importante din oraș, românii, maghiarii și germanii și-au folosit continuu limba, excepțiile fiind rare și puțin însemnate. Cele mai afectate de neconcordanța între etnie și limbă sunt evreii și

---

²¹ Tradiția locală vorbește despre o mai veche biserică romano-catolică în zona centrală a așezării, devenită, după Reformă, lăcaș de cult calvin (reformat). Aceasta a fost arsă de tătari în 1658, iar o altă biserică reformată a fost distrusă de comandantul habsburgic Rabutin în 1704, în timpul Războiului curuților (declanșat de nobilimea ardeleană contra Curții de la Viena). Primul lăcaș de cult s-ar fi situat în zona actualei biserici catolice și a Mănăstirii franciscane (la *Pateri*), iar al doilea pe latura nordică a actualei străzi Doamna Stanca, aproape de intersecția cu strada Libertății (fostă Luterană).

armenii (comunități dispărute după anul 2000)²², la care se adaugă Țiganii. Evreii au fost, în mare măsură, maghiarofoni înainte de Unirea din 1918, devenind majoritar vorbitori de română începând cu perioada interbelică.

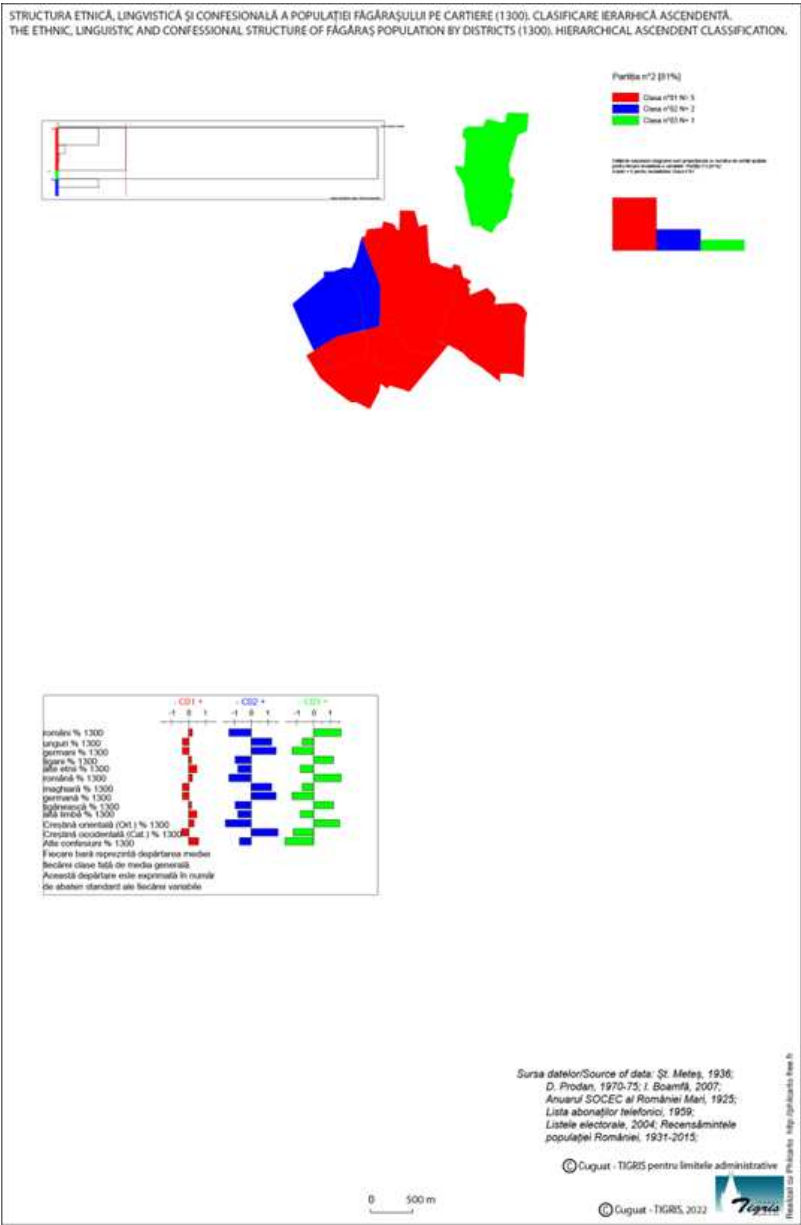

Fig. 2

²² La recensământul din 2002 se mai consemnau doi armeni, din care doar unul mai vorbea armeneste. Ultimul evreu, consemnat la recensământul din 2011, nu mai vorbea limba maternă și a decedat în anul următor.

Armenii, puțin numeroși, au declarat în perioada dualistă cam jumătate o altă limbă vorbită decât armeană, proba-bil maghiară, pentru ca din perioada interbelică până la începutul actualului mileniu cei mai mulți să se declare și vorbitori ai limbii materne. În cazul țiganilor, însă, pe lângă subdeclararea lor, atât în perioada dualistă, cât și de către administrațiile româ-nești din perioada interbelică și cea comunistă, se menține, chiar și după 1989, o sub-înregistrare a numărului vorbitorilor de limbă țigănească²³. Se pare că atât în perioada dualistă, cât și după Unirea din 1918, cei mai mulți dintre membrii acestei comunități s-au declarat vorbitori de română²⁴.

O situație cel puțin curioasă se constată, tot după 1989, în ceea ce privește corelația dintre maghiari și germani, pe de-o parte, și vorbitorii de maghiară și germană pe de alta. În ambele cazuri, totalul vorbitorilor celor două limbi abia trece de 90% (în cazul maghiarei, în 1992) sau coboară sub această pondere (în cazul germanei, în 2002)²⁵. Probabil, diferența s-a regăsit într-un număr mai mare de vorbitori de română²⁶.

---

²³ Ponderea vorbitorilor limbii țigănești se situează, la toate recensămintele de după 1989, sub 25%. Astfel, în 1992 s-au consemnat 557 țigani, dintre care doar 133 își vorbeau limba (23,88%), în 2002 – din 426 doar 70 au declarat că știu țigănește (16,43%), iar în 2011, din 1.069 țigani, vorbesc limba maternă doar 251 (23,48%). Având în vedere faptul că, prin Constituție și legislația aferentă, dreptul minorităților la cunoașterea limbii materne este garantat, statul ar trebui să facă eforturi pentru ca membrii comunității țigănești să cunoască limba țigănească! Integrarea lor în comunitățile unde locuiesc trebuie să se facă în primul rând prin Educație, realizată în limba lor maternă, țigănească!

²⁴ I. Boamfă, *op. cit.*, p. 186-187, inclusiv nota infrapaginală 141. Este amintită aici lucrarea lui Ion Chelcea, *Țiganii din România*, unde, la p. 79, se afirmă că în 1880 ponderea țiganilor ce aveau la cultele ortodox și greco-catolic (practicate de români) era de 59,5%, aceasta crescând în 1893 la 71,6%. Deși statul dualist făcea mari eforturi întru maghiarizarea, prin școală, a locuitorilor ne-maghiari, țiganii, în bună măsură, neșcolarizați, interacționau cu populația Transilvaniei în special în limba majorității populației ardeleni, româna. De-altfel, chiar și toponimia consemnată pe hărțile austro-ungare în anii 1890-1910 dovedește cunoașterea limbii române nu doar de către țigani, ci și de către ceilalți locuitori ne-români: de exemplu, la Felmer, sat cu populație mixtă, românească și sâsească, marginea de sat locuită de țigani este consemnată, în românește, cu numele *Țigănie*.

²⁵ Astfel, la recensământul din 1992 s-au înregistrat 2.349 unguri și doar 2.142 vorbitori de maghiară (91,19%), în 2002 – 1.643 maghiari și 1.554 vorbitori de maghiară (94,58%), iar în 2011 – 1.056 maghiari și 1.029 vorbitori de maghiară (97,44%). În cazul germanilor, am consemnat, în 1992, 966 cetățeni aparținând acestui grup etnic și 907 vorbitori de germană (93,89%), în 2002 – 332 germani și 291 vorbitori de germană (87,65%), iar în 2011 – 192 germani și 183 vorbitori de germană (95,31%). Este posibil să avem de-a face cu locuitori din familii mixte, care au declarat (mai mulți) că aparțin etniei maghiare sau germane, dar s-au declarat în număr ceva mai mic ca vorbitori ai uneia dintre cele două limbi. Dacă regresul comunității germane este explicabil, prin plecarea încă din perioada comunistă a unei mari părți a membrilor ei în Germania, maghiarii par a fi afectați atât de emigrație (nu neapărat spre Ungaria, existând cazuri de migrare și spre alte țări, de pildă spre Italia), cât și de o natalitate modestă.

²⁶ La toate cele trei recensăminte de după 1989, numărul de vorbitori de română a fost mai mare cu câteva sute decât al celor declarați români. Probabil, o bună parte aparține etniei țigănești, dar, într-un număr mai mic, este vorba și de maghiari și germani care au declarat ca

Sub aspect confesional, la prima vedere lucrurile par ceva mai simple. Românii au aderat, înaintea încorporării Transilvaniei la Imperiul habsburgic, la confesiunea ortodoxă, fiind convinși, după 1700, să treacă la cultul greco-catolic. Cu toate acestea, nici în timpul stăpânirii habsburgice/austro-ungare, nici după 1918, greco-catolicii nu au reușit să depășească, nici ca număr, nici ca pondere, comunitatea românească ortodoxă. Desființat abuziv în 1948 și reapărut după 1989, cultul greco-catolic este departe de ponderile de peste 20% din populația totală, pe care le avea înainte de instaurarea regimului comunist.

Maghiarii au fost până în veacul al XVI-lea romano-catolici, ca și sașii. Odată cu pătrunderea ideilor Reformei, majoritatea au devenit calvini (reformați), dar ponderea lor a fost depășită de romano-catolici după 1700, odată cu „ofensiva” catolicismului, coordonată de Curtea Vienei. Totuși, începând cu perioada dualistă, ponderile romano-catolicilor (inițial, în mare parte, germani) au redevenit sensibil comparabile cu ale reformatilor, pentru ca, în ultimele decenii, aceștia din urmă să aibă un mic avans față de enoriașii subordonați Papei²⁷. Deși, izolat, o parte a maghiarimii era de confesiune unitariană, aceasta a apărut, stabil, abia în a doua parte a secolului al XIX-lea, la ea aderând, însă, doar o mică parte dintre maghiari.

În mod similar, sașii au trecut la confesiunea luterană (evangelică) după debutul Reformei, fiind „concurați” și ei, după 1700, de germanofonii romano-catolici. Odată cu asimilarea unei bune părți a acestora de către maghiari (mai ales în perioada dualistă), sașii luterani au rămas predominanți, fiind însă, ca și maghiarii, la dimensiuni numerice modeste, mai ales după 1989.

Celelalte minorități – fie dispărute (evreii și armenii), fie existente și azi (țigarii) au avut destine confesionale extrem de diferite. Astfel, stabilitatea evreilor s-a datorat, până în perioada comunistă, existenței cultului mozaic, la care a aderat cvasi-totalitatea acestei comunități. Armenii au fost, probabil, mai ales romano-catolici, fapt ce a permis maghiarizarea lor (lingvistică), deși aceasta nu a fost integrală. Țigarii, în schimb, fiind în mare parte românofoni, au aderat, cel puțin declarativ, la ortodoxie sau, într-o oarecare măsură după 1700, la greco-catolicism, așa cum confirmă și statistica oficială din perioada dualistă. Apariția, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a cultelor neo-protestante, i-a afectat în primul rând pe țigani, deși și românii au trecut, într-o oarecare măsură (mică, totuși), la aceste confesiuni, urmați, chiar în mai mică parte, de maghiari, dar aproape deloc de germani²⁸.

---

limbă vorbită româna. Este o situație cel puțin curioasă, mai ales în condițiile în care România nu a aplicat, agresiv, o politică de asimilare etno-lingvistică.

²⁷ După o comunicare a preotului reformat din Făgăraș, Szász Tibor, mai mult de jumătate din cele câteva sute de adepți ai cultului romano-catolic din oraș sunt ... români, originari, în bună măsură, din Moldova.

²⁸ Recensământul maghiar din 1910 include la rubrica „alte confesiuni” un procent de 0,12%, probabil fiind vorba (și) de primii adepți ai cultelor neo-protestante (în oarecare măsură români reîntorși din America cu idei religioase de acolo). Deja în 1930 ponderea neo-protestanților – bapțiști și adventiști de ziua a șaptea –, era de 0,39%. Cu toate persecuțiile la adresa lor în perioada comunistă, ca de-altfel la adresa tuturor cultelor religioase spectrul neo-protestanților s-a diversificat (au apărut și penticostalii și creștinii după Evanghelie), iar ponderea acestora a crescut la 1,6% în 1992, 2% în 2002 și 3% în 2011. Ultimul recensământ marchează și o

Urmele locuirii omenеști în aria actuală a Făgărașului se pierd în negura timpului. Astfel, la Galați a existat o așezare neolitică, iar pe teritoriul de la sud de Olt al localității s-au descoperit mărturii din epocile bronzului și fierului, continuate și în perioada Regatului Daciei și, probabil, chiar a Daciei romane²⁹. O așezare pare a fi dăinuit și după retragerea aureliană, iar pentru începuturile feudalismului (secolele VII-XIII) putem vorbi chiar de două așezări: una la sud de Olt, la *Cetatea Veche*, și o alta în aria actualului cartier *Galați*, la nord de râu³⁰. Cu rezervele de rigoare, considerăm că în perioada conviețuirii cu slavii a strămoșilor noștri, în aria acestor două așezări locuiau mai puțin de 150 de oameni, pe lângă autohtonii traco-daco-romani/stră-români, existând și o importantă populație slavă. Aceasta era în curs de asimilare, în veacurile următoare, în jurul anului 1000 apărând, alături de români și maghiarii, iar pe la 1200 (sau după) și germanii (sașii). De fapt, în acest ultim moment, de dinaintea invaziei tătare din 1240-1241, Făgărașul (cu Galații) ar fi avut aproape 400 de locuitori, cu o majoritate românească ortodoxă și prezența unor grupuri minoritare de maghiari și sași.

În cele ce urmează, vom face o „trecere în revistă” a specificului cultural-demografic al Făgărașului la nivel de cartiere, insistând mai ales asupra specificului etnic și, acolo unde este cazul, subliniind particularitățile confesionale (care încep să se diferențieze, pe de-o parte din veacul al XVI-lea, urmare a Reformei religioase, iar pe de alta în urma apariției la români a cultului greco-catolic). Din punct de vedere lingvistic, pentru o lungă perioadă de timp (până în a doua parte a secolului al XIX-lea) a existat o concordanță generală cu structura etnică, astfel încât referințele la acest aspect vor fi chiar mai rare.

În urmă cu șapte secole, la începuturile existenței atestate documentar a Făgărașului, populația sa se apropia de 600 de suflete. Cele mai populate erau actualele cartiere *Cetate* și *Centru*. Românii, care depășeau pe ansamblu 70%, erau majoritari în cele mai multe cartiere, exceptând *Titu Perția*, unde erau deja concurați de maghiari, dar și *Libertății*, unde, deși încă cei mai numeroși, erau secundați de un procent semnificativ de sași (Fig. 2).

Un secol mai târziu (1400), Făgărașul depășise 700 de locuitori, distribuiți în aceleași arii. Românii, ce dețineau în continuare majoritatea absolută (cu aproape 80%), predominau în toate cartierele, fapt confirmat în 1393 de episcopul catolic al Transilvaniei, Jánoki Demeter, care-l numea „marele oraș românesc”³¹, dar în *Titu*

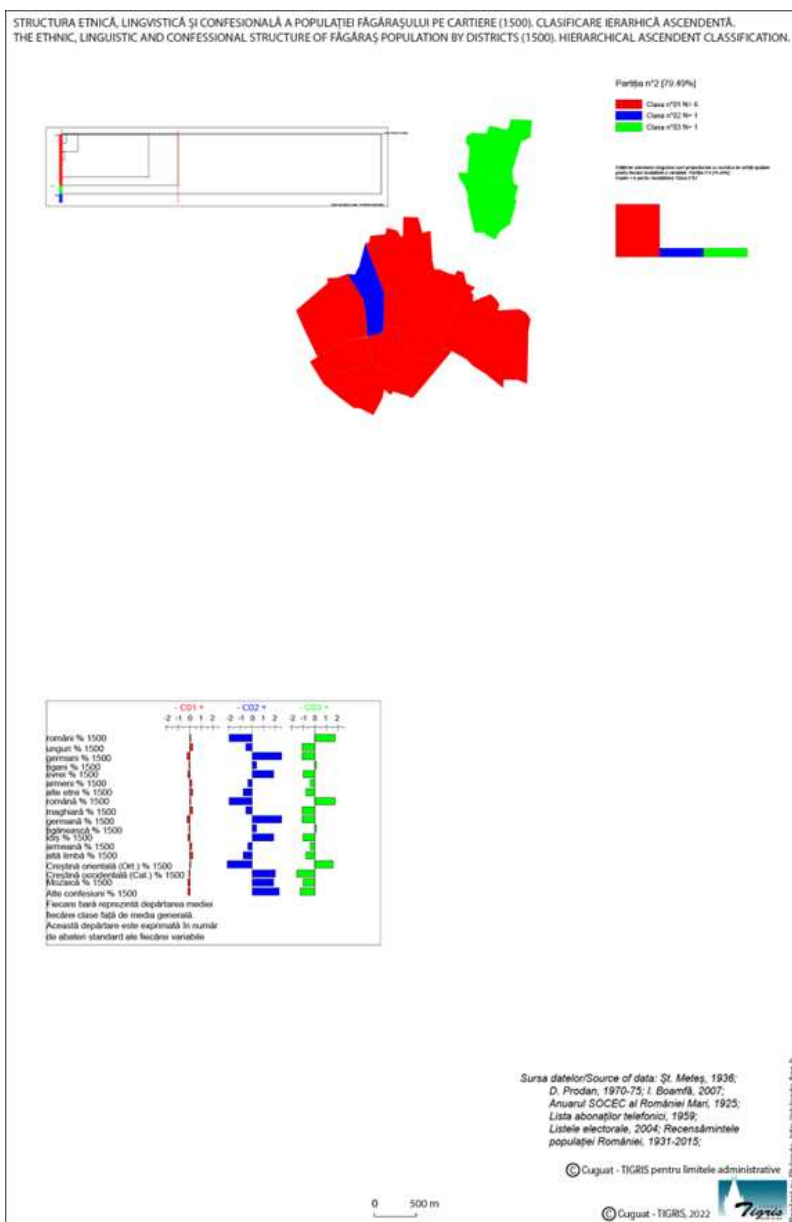
nouă diversificare a cultelor neo-protestante, la cele amintite adăugându-se și confesiunea evanghelică (română), consemnată și în 2002, dar și Martorii lui Iehova.

²⁹ I. Boamfă, *op. cit.*, p. 40-41. Într-o comunicare realizată de I. Boamfă și Florentin Olteanu, prezentată acum două decenii la *Lucrările Seminarului Geografic „Dimitrie Cantemir”*, s-a avansat, cu argumente, opinia asupra posibilei existențe a unui castru roman la Făgăraș. Probabil, urmele sale ar trebui căutate în apropierea Oltului, poate, chiar la nord de râu și la vest de actualul cartier *Galați*.

³⁰ *Ibidem*, p. 31-59. În acest fragment din lucrarea menționată este prezentată evoluția procesului de populare a Țării Oltului.

³¹ Szádeczky L., *Fogaras vára és uradalma. Történeti emlékei*, Kolozsvár, 1892, p. 9, inclusiv nota infrapaginală 2.

Fig. 4

La 1600 Făgărașul număra aproape 1.200 de suflete, cu (încă) peste 60% români. La nivelul cartierelor, în *Titu Perția* deveniseră majoritari maghiarii, iar în *Libertății* sașii continuau să predomine (Fig. 5). (Re)apărut, cartierul *Veteranilor*, cu o majoritate românească, avea și un important procent de țigani, prezenți de altfel și în trecut, în aproape toate subdiviziunile așezării. Urmare a Reformei religioase, majoritatea covârșitoare a maghiarilor și sașilor a trecut la culte protestante: maghiarii au devenit preponderent calvini (reformați), iar sașii luterani (evangelici).

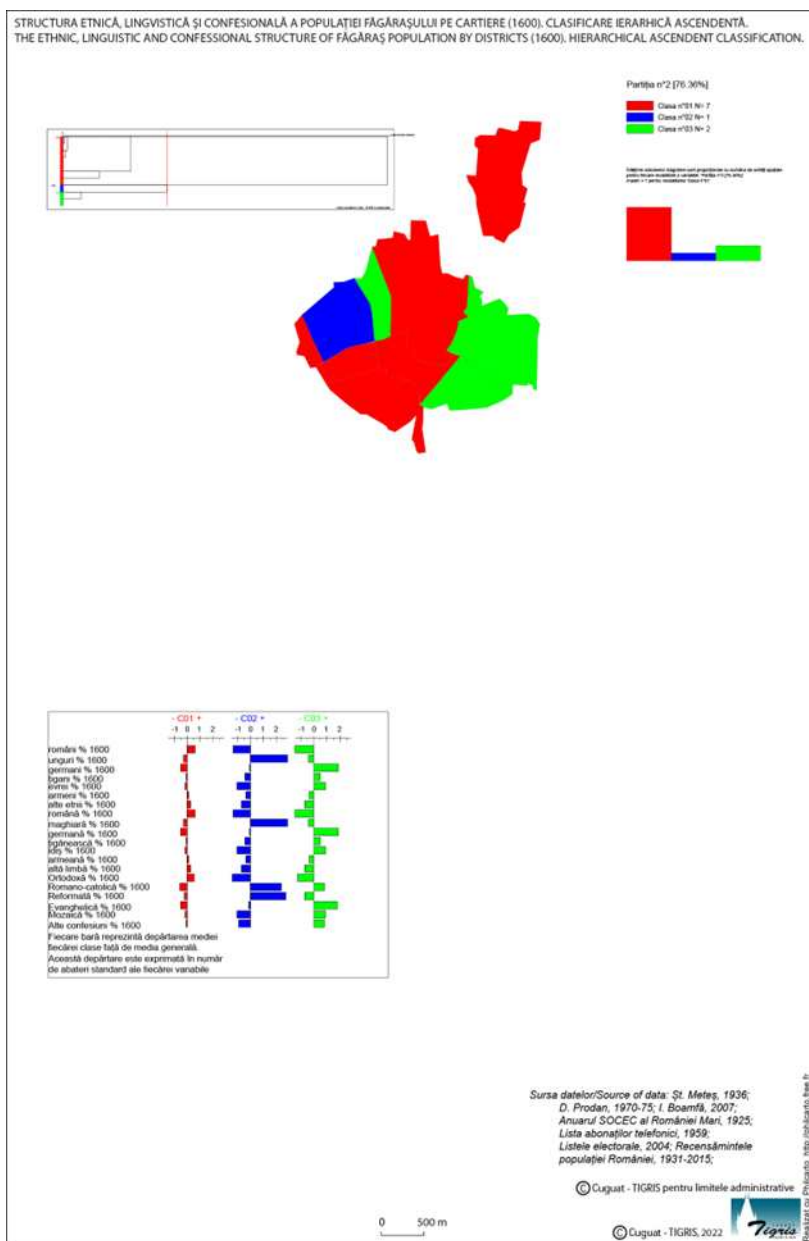

Fig. 5

După câteva decenii, pe la 1640, localitatea depășea 1.300 de oameni, dar ponderea românilor era mai mică de 60%. Configurația teritorială era asemănătoare celei precedente, cu diferența că se dezvoltă noi subdiviziuni în *Vadkert/Ciuta* cu un specific mai aparte: în viitorul cartier *Vasile Alecsandri* se evidențiază un nou nucleu german(efon), în vreme ce în cartierele *Câmpului*, *Constantin Brâncoveanu* și *Tudor Vladimirescu*, alături de români apăreau și importante comunități de țigani (Fig. 6).

